

*Леся Борисівна Поліщук
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини*

Явище пуризму в культурних мовах світу

Неодмінною ознакою живої мови є її постійний рух, поява в ній змін, зумовлених і внутрішньомовними, і екстралінгвістичними чинниками. Літературна мова як еталон правильності, кодифікованості вбирає в себе далеко не все з того, що виникає в повсякденній мовленнєвій практиці. Це є виявом самозахисту мови, що забезпечує їй стабільність як засобу зв'язку між багатьма поколіннями.

У сучасних умовах, коли українська мова функціонує як державна, істотно зростає значення культури мови, яка є важливим компонентом загальної культури людини. Після здобуття Україною незалежності, коли українська мова почала дедалі ширше використовуватися в усіх сферах суспільного життя, гостро постали питання культури мови, які раніше цікавили лише обмежені кола української інтелігенції. Активні процеси демократизації української літературної мови, пов'язані з відповідними суспільно-політичними змінами в Україні, стають особливо помітними наприкінці ХХ ст. Саме значні суспільні зрушення спровокували громадську полеміку з мовних питань: починають дискутуватися питання мовної норми, ті або інші варіанти, що пропонуються як нормативні, безпосередньо пов'язані з певними національно-культурними орієнтаціями.

Сучасний етап нормалізації, як відзначають дослідники, позначений загостреним сприйняттям проблем літературної норми. Нові посібники і словники (особливо правописні і термінологічні) інколи суперечать один одному і часом скидаються на ідеологічні програми, а не зводи кодифікованих правил. Протягом останніх років незалежності виявилися різні підходи до розуміння мовного розвитку. Ставлення до норми української літературної

мови визначає певний мовний ідеал, з яким пов'язане 'чуття мови'. Людське суспільство ніколи не було байдужим до мови. Воно завжди виробляло поняття ідеалу – досконалої літературної мови. Щоб досягти цього ідеалу, треба дбати про високу культуру мови в щоденній практиці. Хоча формування самого цього ідеалу, підходи до літературного стандарту можуть базуватися на різних засадах. З одного боку, це може бути виплекана десятиліттями орієнтація на звичне й відкидання незвичного, коли культивування літературних стандартів набуває особливої ваги. Некодифіковані інновації, що потрапляють в індивідуальне мовлення носіїв мови, далеко не завжди його прикрашають. Адже деякі з цих інновацій з'являються всупереч системним відношенням, що існують у мові, і навряд чи коли-небудь зможуть стати нормативними. Ці відхилення від норми – невинуваті з погляду системи мови форми, конструкції, слова – М. Рильський назвав бур'яном. «Як парость виноградної лози, Плекайте мову. Пильно й ненастанно Політь бур'ян», – закликав поет у відомому вірші „Мова”. Але мова вивчається такою, якою вона мусить бути, а не такою, якою вона є. З другого боку, в історії нової української літературної мови сформувався 'етнографічний підхід' (за визначенням Ю. Шевельова) до літературного стандарту з притаманним йому ключовим протиставленням природи і культури, що виявився в орієнтації на мову розмовну, а не книжну (живе народне мовлення), самобутню, не засмічену іншомовними впливами. Однак з'являється й розуміння української мови як розвиненої європейської мови, оскільки в загальній культурній ситуації починає переважати орієнтація 'виходу на світ'.

Це і подібні явища поширюються у нашому суспільстві досить швидко, однак шляхи формування мовних норм, критерії розрізнення правильного і неправильного слововживання, наголосу, вимови не є прямолінійними і однозначними. Адже, як зазначають дослідники, критерії встановлення цих норм не однорідні: кожен факт нашого мовлення може бути оцінений щодо відповідності системі мови, зіставлений з авторитетними зразками літературної мови, може спиратися на поширеність вживання в сучасному

суспільстві, відбивати настанови естетичної оцінки мови та економії мовно-виражальних засобів. Мовна культура, за визначенням науковців, – це завжди оцінка, тому вибір тих чи тих лексико-фразеологічних, граматичних, словотвірних засобів пов'язаний із суспільними уподобаннями, практичними потребами, частотою вживання певних назв [3:3], і, отже, система ціннісних орієнтацій носіїв мови є також одним із визначальних чинників сучасних процесів нормалізації та кодифікації української мови. Тому, на мою думку, слід приділити увагу таким актуальним питанням сьогодення, як культура мовлення, створення і засвоєння норм літературної мови, принципи нормалізації, спірні питання літературної норми. Це й дало поштовх до написання цієї роботи.

Як вважає сучасний дослідник проблем пуризму в слов'янських літературних мовах Дж. Томас, пуризм є ставленням до мови, яке приймає одні її елементи і відкидає інші [8:170].

У праці „Виникнення і розвиток слов'янських літературних мов” Л. А. Булаховський пише про те, що однією з характеристичних тенденцій у розвитку літературних мов є пуризм і відзначає, що це тенденція, через яку більшою або меншою мірою пройшли майже всі культурні мови [2:341-345].

Водночас у мовознавстві ХХ ст., так само, як і в сучасній науці про мову, статус і межі самого явища мовного пуризму залишаються не до кінця з'ясованими. Взагалі, коли мовознавці мають справу з тими чи іншими конкретними проявами пуризму, їх більше турбує питання про те, як слід ставитися до таких проявів у кожному конкретному випадку, ніж природа та головне механізм дії цього явища. А для далеких від цієї проблематики дослідників факти з історії пуризму найчастіше виглядають як зібрання казусів та/або тривіальних прикладів [5:180].

Явище пуризму привертало увагу дослідників, як таке, що безпосередньо позначалося на процесах нормалізації мови. Однак, якщо звернутися до визначень цього явища, що містяться в лінгвістичних словниках, то можна помітити деякі розбіжності у тлумаченні цього поняття.

Так, згідно зі словником лінгвістичних термінів О. Ахматової, *пуризм* – це боротьба проти неологізмів, запозичень, міжнародних слів тощо, яка не базується на дослідженні тенденцій розвитку даної мови, це діяльність осіб, що намагаються захистити рідну мову від іноземного (чужомовного) впливу. Як приклад, наводяться «заперечення у часи Белінського проти введення до вжитку слова ‘література’ поряд із старими словами ‘словесность’ та ‘письменность’» [1:374].

У цьому визначенні звертають на себе увагу декілька моментів. По-перше, пуризм – це діяльність непрофесійна, не наукова, що не базується на дослідженні тенденцій розвитку даної мови (імпліцитно тут міститься натяк на те, що вона суперечить таким науково встановленим тенденціям). У зв’язку з цим можна відзначити другий момент: пуризм пов’язаний з процесами мовного розвитку, але це зв’язок, швидше, негативний. По-третє, основним об’єктом уваги пуристів є запозичення та неологізми, яких вони (очевидно марно, як свідчить ілюстрація) намагаються позбутися. „Лингвистический энциклопедический словарь„ розглядає пуризм як вияв однієї з двох крайностей (поряд з антинормалізаторством), у боротьбі з якими проходить наукова мовна нормалізація, визначаючи це явище як намагання звільнити літературну мову від іномовних запозичень, різного роду новотворів, від елементів позалітературної мови (діалектизмів, просторіччя та ін.).

На думку авторів цього видання, пуризм характерний для часу становлення національної літературної мови, але він виявляється також у періоди важливих суспільних змін (постання демократичних рухів, революцій, війн тощо) і пов’язаних з ними суттєвих зрушень у мові (передусім у лексиці), коли мова швидко і помітно змінюється, всотуючи багато запозичень, неологізмів, стилістично перебудовуючись і вимагаючи нової кодифікації. Пуризм, як свідчать такі відомості, набуває позитивного значення, оскільки він пов’язаний із турботою про розвиток самобутньої національної культури, звертається до багатства рідної мови, її лексико-семантичних і словотвірних ресурсів. З другого боку, негативною властивістю пуризму є суб’єктивізм його

прихильників, неісторичність, нерозуміння поступального розвитку мови. Аналогічне визначення пуризму наводить СУМ: *пуризм* <...> 2. Надмірне прагнення очистити свою мову від слів іншомовного походження, неологізмів і т. ін. [4:391]. Інші лексикографічні видання такого роду, зокрема словники лінгвістичної термінології, додають до цих моментів деякі доповнення й уточнення. Так, у словнику лінгвістичної термінології, створеному французькими лінгвістами, прямо говориться про бажання пуристів затримати власну мову на певній стадії її розвитку, виходячи з уявлення про існування ідеальної та незмінної норми, усі відхилення від якої мають стримуватися. Тут відзначається також, що для обґрунтування справедливості своїх вимог пуристи звертаються до аргументів морального порядку (пор. сучасну активну боротьбу захисників французької мови проти англо-американських запозичень, впливу англійської мови взагалі на всіх мовних рівнях). Йдеться про те, що сама вимога збереження чистоти мови розглядається насамперед як моральний обов'язок [6:400]. У деяких випадках варіюється і основний об'єкт уваги пуристів: це можуть бути не лише неологізми та запозичення, але й різного роду вульгаризми та елементи просторіччя (як, наприклад, у французькому та російському розумінні пуризму). Інколи, як в іспанській традиції, розрізняють *пуризм* як боротьбу з неологізмами та *кастицизм* – намагання ввести до вжитку архаїзми. У словнику лінгвістичної термінології польських учених [7:475] указується на те, що пуризм може реалізуватися і в ставленні до граматичних форм та конструкцій, а не лише до лексичних запозичень [5:181]. Зауважимо, що саме таке ставлення до нормування виявляють сучасні українські пуристи, для яких чистота української мови це не лише „очищення її від запозичень, насамперед з російської мови або тих, що потрапили через посередництво російської, а й повернення українській мові її природної, як вони це уявляють, системи і структури (йор., напр., відновлення форм родового відмінка однини на **-и** іменників жіночого роду III відміни та іменників середнього роду IV відміни із суфіксом **-ен** типу *радости, імени*, розширення функціонування прикметників м'якої групи з основою на **-**

н типу *народній, природній*, активізація творення синтетичних форм вищого ступеня порівняння прикметників, поширення їх на відносні прикметники, зміни у граматичних формах дієслів тощо).

Якщо уважно розглянути наведені визначення, то вони виявляють певну суперечність, що підтверджують і спостереження дослідників цього явища. Так, серед об'єктів пуристичної боротьби часто називаються неологізми. Однак відомо, що діяльність пуристів дуже часто виявляється саме в створенні неологізмів на національній основі. Крім того, викликає суттєве заперечення положення про те, що пуризм намагається стримати процеси мовного розвитку. Адже така діяльність, навпаки, найчастіше виявляється як вияв мовного реформування, тобто намагання створити нову літературну норму. Нормативний погляд на мову завжди виявляється як своєрідна діяльність, при цьому зусилля пуристів, як відомо, аж ніяк не завжди бувають марними.

Українська мова в умовах незалежності України поступово й нерівномірно в різних сферах суспільного життя і в різних регіонах держави просувається в напрямку досягнення відповідності між її проголошеним юридичним статусом державної мови України і фактичним станом функціонування. Розвиток її до стану мови з повною парадигмою соціального функціонування пролягає, з одного боку, через заповнення нею нових сфер мовного життя суспільства та перехід на спілкування нею нових верств мовного загалу, з другого, – через подальше її шліфування в нових обставинах реального використання та подальшого унормування її літературної форми. Для першого з цих напрямів має бути насамперед ефективна мовна політика держави, для другого, крім цього, – тактика виваженості, тверезої збалансованості в підходах з боку тих чи інших кіл мовного соціуму, які мають витримати випробування незалежністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. – М: Сов.энциклопедия, 1966.

2. *Булаховський Л. А.* Виникнення і розвиток літературних мов // Вибрані праці в 5 томах. – К.: Наукова думка, 1975. –Т. 1. - С.321 – 470.
3. *Стишов О. А.* Лексичні й стилістичні неологізми в ЗМІ з погляду мовної культури // Культура слова. – 1999. – Вин.. 52. – С. 3 – 12.
4. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.– Т. VIII.
5. *Яворська Г. М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К., 2000. – 288 с.
6. *Dubois J.et al.* Dictionnaire de linguistique. – Paris: Librairie Larousse, 1973.
7. *Golqb et'al.* Golqb L., Heinz A., Polanski K. Słownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
8. *Thomas G.* Несколько замечаний о роли пуризма в литературных языках Габсбургской империи в девятнадцатом столетии // *Studia Slavica Savariensia.* – 1966. – № 1 – 2. – С. 170 – 179.